

KOBAYASHI ISSA APÁM UTOLSÓ NAPJAI

A negyedik hónap huszonharmadik napja¹

Ma felhőtlen és tiszta volt az ég, ezzel jelezve minden tiszteletét a 'Derús-Zsenge' nyári hónap iránt; ez volt a napja, hogy a hegyi kakukk² először zengette meg hangját a hegyek felől. Az imént apát³ még a padlizsánpalánták öntözésébe merülve láttam. De aztán hirtelen arra lettem figyelmes, hogy lecsüggesztett fejjel kuporog a földön, a hátát pedig – vajon mi űthetett belé? – az éles tavaszi nap prédájára hagyja. "Hogyan választhatott, apám, ilyen alkalmatlan helyet?" kérdeztem akkor én, Issa, miközben átfontam karommal és fölsegítettem. Csak később villant belém, hogy a dologban a végzet jelét lássam. Azét, hogy maga is egygé válhatik a földdel, mint ez itt, amiből az öröm sarjad. Micsoda szerencsétlen nap!

Az ötödik hónap negyedik napja

Ma egészen másmilyen – össze sem lehetett hasonlítani a tegnappal –, arca rózsásan egészséges, és még enni is kért! Örömöm határtalan volt. Mintha sikerült volna – hála a tegnap beadott gyógyszernek –, hogy visszahozzuk a holtak birodalmából. Jó hangulatban kását készítettem ebibolyából⁴ meg más hozzávalókból, és felszolgáltam neki. Három-négy csészényit is kihörpölt belőle; e kedvező fordulat láttán nagy magabiztossággal még Dóyú doktor is úgy vélte, hogy hamarosan ismét felgyógyul, hacsak valami hirtelen fordulat közbe nem jön. Ez igazi megkönnyebbülésemre szolgált, hisz apám ágyát nagy aggodalmamban egy pillanatra sem mertem odahagyni. Az öreg Dóyú úr hazafelé indult, és én elkísértem egészen a következő faluig, Furumáig⁵. Később, amint az esőfelhők nyugat-keleti irányban eltisztultak, szemlélgettem a ritka szép eget, miközben megszólalt a hegyi kakukk⁶; kiáltása ismeretesen attól oly büszke, hogy tudja, most eljött az ő ideje. Megszólalhatott akár korábban is, én azonban, ápolva apámat betegségének első napja óta napfény töltötte nappal s koromsötét éjszakákon át önfeledt odaadással, szinte megszállottan a munkától, úgy véltem, ma először hallom.

*Hej, hegyi kakukk,
halljad csak! Ez nekem is
egy örömnapp!*

*'Menj a hűvösre...!'
oktatott; s néztem kapunk
felett a Hold-sarlót*

A "rizspalántálás" napja volt⁷, vagyis az évnek az a jeles napja, amikor a kalákában segítők, a felfogadott napszámosok, a család apraja-nagyja, mindenki együtt kimegy a rizsföldekre. Egyedül maradtam apám betegágyánál, hogy a keze ügyében legyek. A lenyugvó nap épp a hegygerincre ereszkedett, a darazsak órája következett, amikor apát ismét a hálólhelyre vezettem. Betegsége olyan természetű volt, hogy undorodtak tőle az emberek.

Féltestvérem, egy fiatal férfi, később, mintegy mellékesen, így nyilatkozott: "Ha apánk most halna meg, szerencsés Újjászületésnek⁸ nézhetne elébe." Ez úgy hangzott, mintha azt mondta volna: "Még mindig tovább akar élni? Hisz eleget élt már!" – De hát: ha a szülők halottak, többé nem talál rájuk az ember; ezt tudom, s így nem sajnálok semmi fáradságot, hogy gyógyulásáig ápoljam, még ha száz évig él is! A tigris sem falja föl a szüleit, ha mégoly vad is, s az is közszájon forog, hogy a varjúfiak – ha

az emberek nem szeretik is őket – ötvennapos táplálásukat busásan megtérítik szüleiknek. Ránk, emberekre mindennek méginkább állnia kéne! Hogy beszélhet valaki ilyen lelketlen módon? Ettől én magam apa iránt csak még nagyobb együttérzéssel teltem el, följebb akasztottam a lámpát és megdörzsölgettem a fejét meg a lábát.

Az ötödik hónap tizedik napja – időjárás: tiszta –

Olyan szívesen enne egy körtét – apa most ezzel az óhajával rágta a füleket nyugósen. Végül is fölkeredtem, és mindenkit fölkerestem a környéken, akivel jó viszonyban voltunk, akár rokonaink, akár nem. Elmentem gazdag barátainkhoz, de mindenkire, akiről föltételeztem, hogy van körtefa a kertjében. Szakadatlanul jártam körbe, minden elképzelhető lehetőséget fölkerestem, de mindhiába jártam le térdig a lábam, sehonnan se tudtam egyetlen körtét sem keríteni. Végére is, ahol lakunk, szegényes hegyi falvak sora, és szegényes a nyár is.

Ma nem tudtuk neki gyógyszert adni, mivel kifogyott, így kihasználtam az alkalmat, hogy elzarándokoljak a Zenkó-templomhoz⁹. Már hajnalhasadtával megtettem az előkészületeket. Mikor kiléptem a kapun, az ötödik hónap ege még csak alig észrevehetően kezdett világosodni. Még mindig hó takarta környékünk tiszteletet parancsoló hegyeit¹⁰, cseresznyevirágot láttam megbújni a zöld lombban – a tavasz követeit. A magvető szerzetesek ötlöttek elébem¹¹ – látni lehetett hófoltkörvonalait a hegy ormain –, s felhangzott a hegyi kakukk kiáltása is, hol háromszor, hol csak kétszer egymás után: oly megfellebbezhetetlenül hangzott, mintha az évszakok legszebbikét énekelné meg. De vajon miért nem tudta ez a napkelte szívemet vidámságra hangolni?

A nyúl második órájában, úgy hét körül, odaértem a murei postaállomáshoz¹². Ez volt az a falu, ameddig apám búcsúzóul elkísért azon a napon, amikor nekem, Issának, el kellett indulnom Edóba. Ennek már huszonnégy esztendeje – micsoda hosszú idő! A folyó morajlása és a hegycsúcsok elmosódott körvonalai azóta is megragadtak az emlékezetemben, és önkéntelenül valamilyen öröm érzése áradt el bennem. De az emberek arca, akikkel összeakadtam, mind könnyel meredt előre. Már senkit sem ismerem közülük. Idő teltével úgy véltem, meg kell gyorsítani lépteimet, hogy az orvost otthon találjam. Még időben érkeztem a Zenkó-templomhoz, a sárkány órájában, körülbelül nyolckor. Úgy tűnt, az orvosnál még nem ért véget a reggelizés ideje, s a háziúr, az öreg Dóyú hangja messzire kihallatszott. Beléptem, és rögtön beszámoltam apa állapotáról. Erre nyomban elővette adagolókanálkáját¹³ és orvosságot kavart neki.

Itt, a templomkertben az ember végtére 'A Szentséges Buddha Tiszta Ígéretföldjén' volt¹⁴. Itt álltak, tetőikkel egymással versengve, az árusok bódéi, ajtót védő vásznaik lengtek a szélben, s az innen-onnani helységekből, tartományokból idevetődő emberek, akik ki-bejártak, zarándokútjaik céljából választották a templomot. Aligha akadt közöttük valaki, aki ne a buddhává tisztulás¹⁵ szentségének ígéretében jött volna.

Egyedül én jöttem csupán apám óhaját követve, hogy patikaszer vigyek, meg hogy körtéért nézzek körül. Imában szólítani meg a Szentséges Buddhát legföljebb csak távoli adomány ígéretével kecsegtetett, hisz elsőbben kötelezettségeim vártak. Egyetlen körtéért is körbeszaladtam volna eget-földet, vagy akár a föld alá is befúrtam volna magam! Semmi fáradozást nem sajnáltam volna, hogy legalább egyetlenegynek a birtokába jussak. Minden szatócsboltot, minden zöldségkereskedést, ami csak volt, becserkésztem. Lábam már magától vitt, mintha álomszárnyak repítenék. De legmélyebb keserűségemre, sehol sem akadtam egy teremtet lélekre, aki oly gazdag lett volna, hogy adni tudjon egyetlen gerezdnyi körtét! A gyermeki szeretet összes régi hőse között – mint amilyen a fiú, aki hó alól ásott ki bambuszajtást beteg anyjának¹⁶, vagy a másik, aki éhező apjának halat fogott ki a jég alól¹⁷ – én vagyok az egyetlen, aki nem képes rá, hogy egy szem körtét szerezzem. Nem példázza ez világosan, hogy az Ég Sugárzó Istensége¹⁸ eltaszított magától, és minden Buddha és kami-istenség megtaga-

dott? Vétkessé tettem magam a gyermeki szeretet törvénye előtt, és ez nem csupán jelen létemre veti árnyát¹⁹!

Elképzeltem, mily vágyakozással várja apa a körtét. Mivel tudjam megenyhíteni, ha majd üres kézzel térek haza? – Képtelen voltam másra gondolni, s a győtrelem elszorította a torkomat. Sírhatnékom támadt, vissza kellett nyelnem a könnyeimet, melyek elárasztották volna az egész utcát, hacsak nem akartam, hogy megszegyenüljek a járókelők előtt; de azt sem akartam, hogy bolondnak tartsanak vagy kinevessenek. Ehelyett csendben összekulcsoltam a kezem, lehorgasztottam a fejem, s így megnyugtattam fölindult bensőmet. Ezen a tájon nincsen körte – ám akkor hogyan lehet egyáltalán másutt? Ez a kérdés továbbra is foglalkoztatott; mégis úgy döntöttem, hogy oly gyorsan, amint csak lehet, hazatérek, hogy legalább a megszerzett orvosságot beadjam apának. Üres kézzel jutottam el Yoshida²⁰ faluig; itt egy kiserdőből, nyilván attól, hogy megláttak, három, négy vagy öt erdei varjú²¹ zúdítt rá rám károgását. Meghatározhatatlan aggodalom fogott el apám iránt, s meggyorsítottam lépteimet. Olyannyira, hogy a szuszából kifogyva értem haza. A hegyek árnyéka a nap nyolcadik óráját²² jelezte. Apa ragyogóbban volt, mint valaha. Látva mosolyba lágyuló vonásait méginkább féltem, hogy elrontom jó hangulatát, ha elmondom, hogy nem hoztam körtét. Haboztam, nem tudtam magam mihez tartani. De amikor megszólított, elmeséltem neki mindent. "Holnap elmegyek Takadába²³ körtét keresni, ott biztosan kapok egy párat magának, apám" – ígértem meg neki. Mindezek azonban csak hiteltelen szavak voltak, mint távolba vesző fehér felhők, gyökértelenek, talajtalanok, alap nélküliek. Most este ily olcsó módon megnyugtadni voltaképpen ellenemre volt, s emiatt estém borúban végződött.

Az ötödik hónap tizenkilencedik napja

58

Apa reggelente mindedig jó hangulatban mosolygott. Ma reggel azonban még csak frissen forralt vizet sem kívánt. Arcszíne, amely mindig is sokat ígérően jó jelnek bizonyult, odalett. Délidő körül állapota szemmel láthatólag rosszabbodott. Rég letett róla, hogy fájdalmakról panaszkodjék, s nem is kért többé, hogy "Gyere, nyomj meg itt, lapogass meg ott!" Csak meredt maga elé, mint egy hosszúra nyúlt, Buddhát ábrázoló faszobor. Némelyek azt mondták: "Amikor a járványok istensége²⁴ felkerekedik benne, hogy elhagyja őt, nem tesz rosszat, ha a beteg három-négy napig bőjtölve magába merül."

Szívemből szóltak, még ha nekem csak mielőbbi gyógyulása volt is a fontos, amit éppen kilátásba is helyeztek, és én örültem apa szerencséjének. Gondoskodásom akkor – amint szívemben vágytam – nem volt hiábavaló! Megkönnyebbültem.

Éjnek évadján – alighanem az őrség ötödik órájában²⁵ – négy felé, amikor minden emberi lény mélyen alszik, a kimerítő nap után magam is kissé elbóbiskoltam az éj csöndjében – igazában aludni nem is tudtam volna –, apa felnyitotta a szemét, tágra nyitott szemmel, de barátságosan rámnézett és így szólt: "É..., é..., én sze..., sze..., szeretnék elmenni. Indulj már, vigy magaddal!"²⁶

Mikor megkérdeztem, hova is akarna menni, azt válaszolta: "Magad is jól tudod, szükségtelenek a szavak... Mindazok, akik lelkükben megtapasztalták az igazság legnagyobb adományát, az Én Mennyei Országomban kívánnak újraszületni..." – beszéde hangos és erőteljes volt, mint régen, amikor még nem volt beteg. Először sejtettem meg, hogy mi nyomja a lelkét, valamelyest mégis megnyugodtam arra jutva, hogy ezek pusztán lázálmodok. Unszolása azonban mind erőszakosabb lett: "Nos hát, gyerünk, gyerünk, menjünk már..." "Nos hát... Nos hát..." – mondtam én is. Ki tudja, hányszor, négyszer, hétszer vagy kilencszer hagyták el ajkát a szófoszlányok, majd ismét könnyű álomba merült. De ha jól emlékszem vissza, ezek voltak az utolsó szavai. Igen, kétségtelenül ezek voltak az ő búcsúszavai²⁷.

Az ötödik hónap huszonharmadik napja

Régi rítus szerint ma napkeltekor gyűjtöttük össze hamvait. Mindegyikünk egy-egy gyöngyvirágcserejéből²⁸ metszett botocskát hozott, s irányította lépteit a hamvasztóhely²⁹ felé. Ott e reggelbe hajló órán már az utolsó felszálló füstgomolyagok oszladoztak. Mi volt még hátra? A füst, amely fájón zirregett az erdei fenyők között. A harmadik hónap ama estéjén adta nekem a viszontlátás öröme az ivócsészét; és ma, ezen a derengő reggelen, a búcsú fájdalomával eltöltve kellett belegyűjtenem, ami fehérülő csontjaiból még megmaradt.

Földi létünk sodrott kötél³⁰, amelyben öröm és haragvás, fájdalom és élvek fonódnak össze szorosán. Olyan világ, amelyben mindenkinek mindenkitől el kell majd búcsúznia, amely tehát ezentúl már semmi megrázót nem tartogathat számomra. Mindazonáltal okot találtam rá, hogy észbe vegyem, végül is apám volt az egyetlen, akire hagyatkozhattam, ha szülőföldemre haza-hazatértem. Miféle támaszra leszek azonban mostantól utalva? Asszony és gyerek, akikhez szívem kötődne, nincs. Magamra hagyatva e világban, olyan vagyok, mint folyton fodrozódó víz felszínén a buborék, hanyattatásra ítélve, könnyebb, mint a minden fuvallat kényének kitett porszemecske. Ami még belőlem nem porladt és szakadt szét, az életem szála.

*Kit halál kerül:
Könnyek s harmat a fűvön
engem áztat mind...*

A búcsúztatóra meghívottak délidőben gyűltek össze nálunk. Sorra kezelték velünk, azután mindenféle történeteket meséltek, úgyhogy bánatom egy időre szinte feledésbe merült. Később azonban, éjjel, mikorra mindannyian elvonultak, ha csak rápillantottam a helyre, hol betegágya állt, ahová most csak egy lámpa fénye esett, mindegyre rámtörtek a fájdalmasan meghitt emlékek. Úgy tűnt, mintha csak apám ébredésére kellene várnom, miután épp kissé elszenderedett. Még mindig magam előtt láttam fájdalomtorzította vonásait. Hangjának színe, amint hívott, változatlanul a fűlemben csengett. Mihelyt elbóbiskoltam, álmomban azonnal megjelent; amikor pedig fölébredtem, képe ott lebegett előttem:

*Amik – éjre éj –
ugyanúgy meggyötörték:
bolhák s szúnyogok...!*

A tovaáradt víz többé nem folyik szembe az árral... – A kőből kipattanó szikra sem ugrik vissza a kőbe... Épp ilyen kevés értelme van a fájdalom jajszavának, még ha a kín nyolcezerakkora is. Mindezt, persze, tudtam.

KOBAYASHI ISSA [e.: kobajasi issza] (1763-1827). Földműves család sarja. Körülbelül 12 éves korában kellett elhagynia szülei házáat; Edóba ment (ma ez Tókyó); itteni életének több mint egy évtizedéről semmit sem tudunk. Később zaklatott vándoréletet élt, gyakran hasonló gondolkodású költőtársaival. Már idősödő férfiként alapított családot; családi életét két feleségének és öt (?) gyermekének korai halála árnyékolta be.

Mindvégig szülőföldjéhez kötődött, témáit főként a falusi életből merítette. Erős együttérzés-együtt-szenvedés, szinte azonosulás minden élőlényel, kontemplatív szemléletesség és humor jellemzik költeményeit, amelyek áttetsző, szinte naivan egyszerű, mégis poétikus nyelve a mindennapisághoz vitte közelebb a sajátos, 17-szótagos versműfajt, a *haiku*-költészetet.

"Haldoklásnaplójában", az *Apám utolsó napjaiban* (*Chichi no shūen nikki*, első megjelenése: 1921) Issa apjának tífusz jellegű betegségét és 1801 kora nyarán bekövetkezett halálát írja meg. Apját maga ápolta, visszatérve a távolból. Mélyrehatóan és minden szépítés nélkül ábrázolja a külső történést, amelyet belső részvételben, részvételében, gondolat- és érzésvilágában tükröztet.

1) A japán holdnaptárban a negyedik hónap huszonharmadik napja 1801. június 4-ének vagy 5-ének felel meg. Az "Ég derűs-zsenge hónapja", amely egyike a negyedik holdnaptári hónap sokféle régi megjelöléseinek, az évszak időjárásának tipikus átmeneti jellegére utal. A Japánban korábban használatos és a gregorián naptárral csak 1872-ben fölcserélt holdnaptár hónapjainak kezdete újholdra, a telihold pedig mindig 15-ére esik.

2) A *hegyi kakukk* (japánul *hototogisu*, *cuculus poliocephalus*) voltaképpen az indiai vagy Himálája-kakukk (*cuculus micropterus* Gould) nevű madár. Az évben először felhangzó kiáltása – mint általában minden, ami "első" – szerencsét hoz, egyébiránt azonban panaszos hangja a tavasz gyors tovatűnését, egyszerismind – általános formában – a mulandóságot és a reményvesztettséget idézi föl. Gyakran visszatérő előfordulása Issa szövegében szituatív szerepű, a szomorú események menetéhez igazodik. (Vö. A. Hoffman: *Der Indische Kuckuck: [Az indiai kakukk.] Bonner Zoologische Beiträge*, 1950/1.)

3) Issa apja a Kobayashi nagycsalád tagja, a Yagobee vagy Yagohee (kiejtésben Yagobei vagy Yagohei is) ragadványnevet viselte. 1801-ben hatvanegy éves volt.

4) Japánul *katakuri* (*erythronium dens canis*): keményítőlisztjét, amelyet a föld alatti szárrészeiből és gyökeréből készítettek, vízben oldva bélgyulladásra adták.

5) *Furumø*: szomszéd helység, alig két kilométerre Kashiwabarától délre.

6) A költészetben gyakran tulajdonítják a hegyi kakukknak (ld. 2. jegyzet) azt az adottságot, hogy "pontosan tudja az (évszak) idejét".

7) A rizspalántálást ősidők óta előzetes megegyezés szerinti napokon, közös munkával végezték. A naplóban megjelölt napon Issa familiájának földjei voltak soron.

8) Japánul *ójó* [e.: ódzsó], szó szerint 'átszületés'; az Amida-vallásokban ez a halál járatos megnevezése. Az ember mintegy *áttűnik* a más(ik) világba, amely Amida-Buddha 'Tiszta Ígéretföldje'; ez nyugaton a túlvilág "elíziumi mezőivel" hozható rokonságba (japán: *Jódo*, szanszkrit: *Sukhávati*).

9) A kerületi főváros, Nagano főtemploma.

10) A Kashiwabarát körülölelő és a távolabbi hegyek: a Togakushi(-yama) (1911 m), az Iizuna (1917), a Kurohime (2053 m) és a Myóko (2446 m).

11) A hóolvadás a hegyoldalakat földszínű foltokkal pettyezi. A foltok helyel-közzel bizarr alakzatokat vesznek föl, amelyek a helyiek képzeletében kámzsás szerzetesek körvonalait idézik. Az ottani parasztregula szerint ekkor van egyes termények, így a köles és a bab vetésének ideje. A parasztokat tehát ezek a "m a g vető szerzetesek" emlékeztetik az esedékes munkára.

12) Mure akkoriban az átmenő forgalom kis állomáshelye, nyolc kilométerrel délre Kashiwabarától.

13) Kisméretű, minden valószínűség szerint gyógyporok adagolására használatos kanál, amely a japán fültisztító eszközhöz hasonlít.

14) Az itt említett Zenkó-templom körzete az elnyert túlvilági lét által megszentelt terület, az Amida-Buddha úgynevezett "Tiszta Ígéretföldje". – Issa most, híján az időnek, nem lép a tulajdonképpeni templomterületre, csak a templom környékére jut el, a mai Naganóba, amelyet az ő idejében Zenkójjának is neveztek.

15) Japánul *jóbutsu* [e.: dzsóbutsu] szó szerint 'Buddhává válás', mégpedig egy "következő világban", az evilági, mostani lét érdemei alapján ismét újjászületve.

16) Egy a gyermeki kegyességről szóló klasszikus kínai munka, az Erh-shih-sze-hsiao (a japánban: *Nijú-shikó*) huszonnégy példázatának egyike. Az itt említett kegyes cselekedet protagonistája Meng-sung volt.

17) Az idézett klasszikus kínai munka egy másik példázata. Wang-Yang valójában nem apja, hanem anyósa számára halászott.

18) Az ég uralkodója itt nem a japánok főistenét, Amaterasu-Ómikami napistennőt jelenti, hanem a minden élőlény fölött uralkodó kínai égistenséget, a kínai panteon legmagasabb rangú tagját.

19) Issa attól való félelméről van szó, hogy mindez nem marad hatás nélkül következő életére, azaz tulajdonképpen a túlvilági létbe való újjászületésére.

20) Yoshida helység három kilométerrel északkeletre fekszik Zenkójitól, más néven Naganótól.

21) A varjak említése ebben az esetben vészterhes előjelzés, a halálra utal.

22) Ismét egy másik időszámítási elv, amely a tizenkét nappali, illetve éjszakai órára vonatkozik, s azokat hat kettős órára osztja (ezeket különben négy és kilenc között visszafelé számolták): éjfél-től délig a 9. (0-2 óra között), a 8. (2-4 óra között), a 7. (4-6 óra között), a 6. (6-8 óra között), az 5. (8-10 óra között), a 4. (10-12 óra között); hasonlóképpen a délutánt is: a 9. (12-14 óra között), a 8. (14-16 óra között), a 7. (16-18 óra között), a 6. (18-20 óra között), az 5. (20-22 óra között) és a 4. (22-24 óra között).

23) Eltűzött fogadkozás, hiszen Takada városa még messzebb fekszik, mint a Zenkó-templom Haganóban, mintegy 25 kilométerre északkeletre Kashiwabarától.

24) Japánul ez Eyami-gami, aki a népi hiedelem szerint a pestis és a járványok istensége.

25) Hajnali négy óra körül. – Más kéziratokkal való összevetés alapján ide illik a következő lap széli betoldás: "...a lámpás sápadt fényénél, amikor már csak mécstartó csöpögését lehetett hallani...". – Seisensui szerint azonban a betoldás jóval későbbre kívánkozik, a következő mondat elé: "Dadogása még görcsösebbé vált...".

26) A szórend a Nagy Amítájuh-szutrát, azaz az Amida-szutrát követi. Amiről szó van, az Amida-Buddha Tiszta Ígéretföldje. Amida-Buddha – szent ígérete szerint – minden haldoklónak elébe fog menni, hogy átvezesse a haldoklót ebbe a buddhista "elfziumba". Issa apja itt Amidához intézi szavait.

27) Szó szerint *jisei* voltaképpen a halálos ágy verse vagy a halotti költemény, amelyet Kelet-Ázsiában, de mindenekelőtt Japánban, a haldoklótól utolsó életmegnyilvánulásának kötelezettségeként vártak el és várnak el ma is. – Issa apjának utolsó szavait mindazonáltal nem költeményként kell felfognunk. A később keletkezett antológiák egyikében, a *Sankanjinben* (a "Három koreai idegen"-ben) Issa viszont egy verset idéz, amelyet apja szájába ad.

28) Japánul *u-no-hana* 'gyöngyvirágcsereje (deutzia scabra)', fehérvirágos bokor, amely – mint a fehér szín általánosságban – a gyász szimbóluma, valószínűleg abból adódóan, hogy virágzásának ideje, azaz a holdnaptár 4. hónapja, egybeesik a Buddha születésnapjának, (a negyedik hónap 8-án) tiszteletére rendezett buddhista ünnepségekkel. E szimbolika természetes módon átsugárzik azokra az ágakra is, amelyekből a botocskák készülnek.

29) Adashino a költészet által gyakran megénekelte, a Kyóto közelében fekvő Adashi-földet jelenti, amely az első hamvasztóhelyek egyikének számít. Azóta minden krematóriumot ezzel a névvel jelölnek.

30) Célzás egy közmondásra: "Az élet jó- és balsorsból vert kötél".

(Japán eredetiből fordította, a jegyzeteket összeállította
DOMBRÁDY S. GÉZA és SZENDE TAMÁS)